

Grzegorz Pawlikowski
(Uniwersytet Rzeszowski)

Polityka władz wobec Kościoła prawosławnego w województwie lubelskim (kwiecień - wrzesień 1947 r.)

Działania władz w stosunku do Kościoła prawosławnego po lipcu 1944 r. stanowiły integralną część polityki narodowościowej wobec Ukraińców. Po wyparciu oddziałów niemieckich, w reaktywowanym administracyjnie województwie lubelskim¹ wyznawcy prawosławia skupieni byli w utworzonej w 1940 r. diecezji chełmsko-podlaskiej (18 dekanatów, 175 parafii)². Argumentami za traktowaniem Kościoła prawosławnego jako elementu kwestii ukraińskiej w Polsce były przede wszystkim antagonistyczne relacje polsko-ukraińskie, nacjonalistyczna postawa części duchowieństwa i wiernych, czynny udział części ludności prawosławnej w działalności ukraińskiego podziemia zbrojnego (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińska Powstańcza Armia), utożsamianie przez władze wyznania z narodowością, oraz względy kulturowe i cywilizacyjne.

Komuniści dążąc do realizacji swoich koncepcji politycznych i docelowego przekształcenia Polski w państwo narodowe doprowadzili do podpisania (9 września 1944 r.) przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR) umowy o wzajemnym przesiedleniu ludności³. Pierwsza

¹ Według spisu ludności z 9 XII 1931 r. w woj. lubelskim było 63 156 osób (2,6%) posługujących się językiem ukraińskim, ale już 210 373 osób wyznania prawosławnego (8,5%); tylko niewielka ich część mieszkała w miastach (0,1%; 2,4%). Wśród prawosławnych 93,1% zatrudnionych było w rolnictwie, 3,6% w górnictwie i przemyśle; 0,4% w handlu i ubezpieczeniach, 0,6% w komunikacji i transporcie - *Powszechny spis ludności Rzeczypospolitej z 9 XII 1931 r. [drugi]. Wyniki ostateczne opracowania spisu ludności z dnia 9 XII 1931 r. w postaci skróconej dla wszystkich województw, powiatów i miast powyżej 20 000 mieszkańców Rzeczypospolitej Polskiej*, red. E. Szturm de Sztrem, Warszawa 1934, bp.

² J. Sziling, *Kościół chrześcijański w polityce niemieckich władz okupacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, Toruń 1988, s. 91-92.

³ Układ między PKWN a rządem USRR w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski do USRR i obywateli polskich z terytorium USRR do Polski z 9 września 1944 r.: Archiwum Państwowe w

faza ograniczenia struktur cerkiewnych w województwie lubelskim przypadła na okres realizacji tej umowy (październik 1944 – marzec 1947), w efekcie z Lubelszczyzny do USRR przesiedlono ok. 196 tys. osób narodowości ukraińskiej⁴.

W związku z realizacją akcji przesiedleńczej we wrześniu 1945 r. bp Tymoteusz (Jerzy Szretter) zwrócił się do władz z wnioskiem o zachowanie sześciu parafii prawosławnych (w Chełmie, Hrubieszowie, Białej Podlaskiej, Terespolu, Włodawie, Lublinie) i monasteru w Jablecznej dla zaspokojenia potrzeb religijnych Polaków wyznania prawosławnego⁵. Pozytywne ustosunkowanie się władz (29 grudnia 1945 r.) do tej prośby umożliwiło funkcjonowanie Kościoła prawosławnego na tym obszarze⁶. Zabezpieczało to funkcjonowanie w szczątkowej formie sieci parafii prawosławnych, ale jednocześnie dawało władzom administracyjnym istotny argument, aby odmawiać formalnego reaktywowania innych⁷. Perspektywa zakończenia przymusowych przesiedleń wpłynęła na reorganizację struktur cerkiewnych w województwie lubelskim. 15 lipca 1946 r. Sobór Biskupów Autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce pod naciskiem władz podjął decyzję o nowym podziale administracyjnym (diecezja warszawska, białostocko-bielska i Ziemi Odzyskanych). Dotychczasowa diecezja chełmsko-podlaska została zlikwidowana, a jej obszar włączono do diecezji warszawskiej⁸.

Ostatecznie o obliczu etnicznym i wyznaniowym województwa lubelskiego zdecydowała przeprowadzona w 1947 r. akcja „Wisła”. Celem artykułu jest przedstawienie wybranych działań władz (centralnych i terenowych, cywilnych i wojskowych) wobec Kościoła prawosławnego, jego duchowieństwa, wiernych i mienia.

W przygotowaniach i pierwszym etapie realizacji akcji „Wisła” znacznym problemem okazała się często niejednoznaczna i nieprecyzyjna kwestia przynależności narodowej. W okresie przymusowych przesiedleń (III 1946 – VIII 1946/III 1947 r.) znaczą-

Lublinie (APL), zespół 707 – Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Lublinie, sygn. 280, bp.

⁴ G. Pawlikowski, *Przesiedlenia ludności ukraińskiej z województwa lubelskiego do USRR (październik 1944 r.–marzec 1947 r.)*, „Nowa Ukraina. Zeszyty Historyczno–Politologiczne” 2009, nr 1–2 (7–8), s. 39–57; G. Pawlikowski, *Polityka władz wobec ukraińskiej mniejszości narodowej w województwie lubelskim (lipiec 1944 r.–marzec 1947 r.)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2009, nr 6, s. 73–82.

⁵ K. Urban, *Z dziejów Kościoła Prawosławnego na Chełmszczyźnie i Podlasiu w latach 1944–1970*, „Cerkownyj Wiestnik” 1992, nr 1, s. 36.

⁶ Pismo z 29 grudnia 1945 r. dyrektora departamentu Ministerstwa Administracji Publicznej Jarosława Demiańczuka do Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego: APL, zespół 608 – Urząd Wojewódzki w Lublinie, Wydział Społeczno–Polityczny (UWL–WSP), sygn. 44, bp.

⁷ K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce (1945–1970)*, Kraków 1996, s. 158; K. Urban, *Z dziejów Kościoła Prawosławnego na Lubelszczyźnie w latach 1944–1947*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcze”, z. 32, s. 159–173; W grudniu 1945 r. zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami zamknięto ostatnią parafię prawosławną w Chełmie, Sprawozdanie sytuacyjne starostwa powiatowego w Chełmie za grudzień 1945 r.: APL, UWL–WSP, sygn. 212, s. 152–153.

⁸ W województwie lubelskim powołano 3 dekanaty. Dekanat białkopodlaski (dziekan Aleksander Biront) obejmował powiat bialski; dekanat kodeński (dziekan Aleksy Uszakow) były dekanat sławatycki i włodawski; dekanat lubelski (dziekan Aleksy Baranow) powiat lubelski, lubartowski, puławski, kraśnicki, chełmski, krasnostawski, hrubieszowski, zamojski, biłgorajski i tomaszowski. Pismo z 19 sierpnia 1946 r. Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego do Ministerstwa Administracji Publicznej; Pismo dyrektora departamentu wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej do Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego: Archiwum Akt Nowych (AAN), zespół 199 – Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 1042, s. 67, 69.

nej części Ukraińców udało zdobyć się dokumenty poświadczające narodowość polską, lub wyznanie rzymskokatolickie. Dowództwo Grupy Operacyjnej „Wisła” postanowiło zminimalizować możliwość wykluczenia administracyjnego z przymusowej akcji przesiedleńczej. Za podstawę umieszczenia w spisie ludności podlegającej przesiedleniu oddziały wojskowe miały uwzględniać przedwojenne dokumenty w których znajdowały się informacje o narodowości i wyznaniu. W wypadkach wątpliwości co do przynależności narodowej dowódca oddziału wysiedlającego miał decydować wspólnie z delegatem miejscowego urzędu bezpieczeństwa⁹. W praktyce przesiedleńczej prawosławnych w bezwzględnej większości traktowano automatycznie jako osoby narodowości ukraińskiej. Pewną rolę odgrywała również prewencyjna postawa osób decydujących w obawie przed oskarżeniami o sprzyjanie Ukraińcom¹⁰.

Na wiadomość o rozpoczęciu akcji „Wisła” Metropolia Prawosławna w Warszawie podjęła działania w celu udzielania pomocy przesiedleńcom. 22 lipca 1947 r. w Katedrze Metropolitalnej w Warszawie przeprowadzono zbiórkę na ich rzecz. Dwa dni później powołano do życia Prawosławny Metropolitalny Komitet Niesienia Pomocy Przesiedleńcom na Ziemię Odzyskaną¹¹, który podejmował decyzje dotyczące pomocy dla przesiedlonych i organizacji życia duchowego. Działania Komitetu miały ograniczony charakter, ze względu na uwarunkowania polityczne i kondycję materialną Kościoła. Mimo wielu ograniczeń pomoc Komitetu miała dla wiernych ogromne znaczenie moralne.

Znaczną aktywność w tym okresie wykazała również część duchownych rzymskokatolickich, którzy zmierzali do pozyskania części Ukraińców. Przechodzenie na wyznanie rzymskokatolickie uznano za jedną z możliwości uniknięcia przymusowego przesiedlenia i represji¹². Działania takie uważano to za obustronnie korzystne, np. tylko

⁹ 1947 kwiecień 22, Sanok; Instrukcja wysiedleńcza dowództwa GO „Wisła”; 1947 kwiecień 2, Sanok; Instrukcja dowództwa GO „Wisła” dla dowódcy oddziału wysiedlającego: *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, red. E. Misiło, Warszawa 1993, s. 149–152, 160–162.

¹⁰ Obawy dotyczyły zarówno funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa jak i członków Polskiej Partii Robotniczej. W 1947 r. w województwie lubelskim pracowało 629 funkcjonariuszy Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego, w tym 28 Ukraińców (4,45%). Część z nich była również członkami ORMO, w maju 1946 r. w województwie lubelskim liczyły one 3 231 osób w wrześniu 1946 r. – 4 209. Część funkcjonariuszy nie podawała przynależności narodowej. Kilkuprocentowy udział Ukraińców w organach bezpieczeństwa może być mylący biorąc pod uwagę często wysokie i eksponowane stanowiska zajmowane przez nich w okresie powstawania lokalnych struktur PPR zwłaszcza w powiecie włodawskim, hrubieszowskim i białskim Ukraińcy stanowili 20–40% jej członków (zob. K. Czubara, *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie*, Zamość 2003, s. 139). Ukraińcy zajmowali również eksponowane stanowiska w kierownictwie partii poszczególnych szczebli. Np. w komitecie wojewódzkim w Lublinie funkcję kierownika pełnił były członek KPZU Jan Kawasz; w komitecie powiatowym w Tomaszowie Lubelskim na 10 osób 3 było Ukraińcami, w Białej Podlaskiej na 9 osób 3 (zob.: Błanicki sprawozdawczy o składzie KW PPR; Lista pracowników politycznych KW PPR w Lublinie; Lista członków Komitetów Powiatowych PPR w Tomaszowie Lubelskim, Białej Podlaskiej, Chełmie i Łukowie: AAN, zespół 1400 – Polska Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, mkf 2478/3.

¹¹ Przewodniczącym Komitetu został metropolita Dionizy, jego zastępcą abp Tymoteusz. W skład Komitetu weszli także min. ks. Jan Kowalenko, ks. Aleksander Kalinowicz, ks. Wsiewołod Łopuchowicz, ks. Włodzimierz Wieżański, ks. Stefan Biegun oraz Aleksander Łapiński.

¹² 1947 maj 28, Warszawa, Pismo instruktora Wydziału Organizacyjnego KC PPR Jana Trusza do kierownik Wydziału F. Mazura w związku z wysiedleniami ludności ukraińskiej z województwa lubelskiego; 1947 lipiec 11, Lublin; Ze sprawozdania sytuacyjnego Dowództwa Okręgu Lubelskiego dla Sztabu Generalnego WP za czerwiec 1947 r. Ocena sytuacji politycznej w związku z wysiedleniami Ukraińców z województwa lubelskiego: *Akcja „Wisła”. Dokumenty...*, s. 294, 337–338.

w parafii Kodeń z prawosławia na katolicyzm przeszło ok. 40 osób¹³. Zmiana wyznania była uzależniona od lokalnych uwarunkowań, postawy poszczególnych duchownych, miejscowej ludności, oraz panujących dotychczasowych stosunków narodowościowych, wyznaniowych i skali wzajemnego antagonizmu. Były to praktyki dość często stosowane, jednak z uwagi na daty wystawionych dokumentów nie stanowiły one podstawy gwarantującej wykluczenie z przymusowego przesiedlenia. Według niepełnych danych z województwa lubelskiego na Ziemię Odzyskane przesiedlonych zostało 9 684 rodzin–33 946 osoby¹⁴.

Większość z nich stanowili prawosławni; jedynie z części powiatu tomaszowskiego i hrubieszowskiego wysiedlono grekokatolików (około 9 500). Po przesiedlonych duchownych pozostała do uregulowania kwestia stanu prawnego mienia pocerkiewnego. Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny podjął działania w celu jego zabezpieczenia. Działania były niezbędne w sytuacji przymusowego przesiedlenia większości prawosławnych duchownych¹⁵. Jedynie kilku z nich zostało pozbawionych na placówkach, większość z nich funkcjonowała na mocy zezwolenia władz z 1945 r. Przymusowego wysiedlenia uniknął Antoni Popudniak z Tarnogrodu, Jan Lewczuk z Chełma¹⁶, Jan Antoniuk, Józef Dyńko–Nikolski¹⁷, Leonid Paziński z Kodenia, Antoni Tatiewski z Terespolu, Aleksander Biront z Białej Podlaskiej, oraz mnisi z monasteru w Jabłecznej.

W stosunku do pozostałych duchownych zastosowano represje, można ich podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowiło dwóch aresztowanych w miejscu dotychczasowego pobytu (Bazyli Leszenko – parafia w Hrubieszowie¹⁸, Damian Towstiuł – parafia Pawłowice); drugą, trzech duchownych przesiedlonych na Ziemię Odzyskane i tam aresztowanych (Mikołaj Kostyszyn¹⁹; Józef Kundeus z parafii Połoski przesiedlony do wsi Radomin, powiat Nidzica; Aleksander Nesterowicz wikariusz parafii w Chełmie przesiedlony do Ornety)²⁰. Druga grupa została zatrzymana 3 sierpnia 1947 r. przez

¹³ A. Tłomacki, *Akcja „Wisła” w powiecie bialskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944–1947*, Biała Podlaska – Warszawa 2003, s. 167.

¹⁴ Zestawienie ludności ukraińskiej przesiedlonej i pozostałej na terenie województwa lubelskiego. Stan z dnia 23 października 1947 r.: APL, UWŁ–WSP, sygn. 65, s. 70, 76, 78–79, 81–83.

¹⁵ Ks. Aleksander Mamczur pochodził z okolic Jabłecznej, ale w tym czasie pracował w parafii prawosławnej w Bielsku Podlaskim. Pod koniec czerwca 1947 r. przyjechał w odwiedzin do rodziny w Jabłecznej i podobnie jak większość miejscowej ludności został wysiedlony. Trafił do wsi Rogale w powiecie elckim. Jako wysiedlony w akcji „Wisła” nie mógł opuszczać miejsca osiedlenia. Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny interweniował w jego sprawie w Ministerstwie Administracji Publicznej, jednak władze długo nie wyrażały zgody na jego powrót do Białej Podlaskiej – G. Kuprianowicz, *Akcja „Wisła” a Kościół prawosławny*, [w] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003, s. 163.

¹⁶ W przypadku J. Lewczuka znaczną rolę o decyzji pozostawienia odegrał zaawansowany wiek duchownego.

¹⁷ Ksiądz J. Dyńko–Nikolski – proboszcz parafii w Chełmie i administrator parafii w Hrubieszowie – znalazł się na liście osób przeznaczonych do wysiedlenia. Dowiedziawszy się o tym, podjął starania o wykreślenie go z tej listy. Osiągnął skutek dopiero po interwencji WDKP w Ministerstwie Administracji Publicznej.

¹⁸ Razem z B. Leszenko aresztowano psalmistę jego parafii – Józefa Bobrowicza.

¹⁹ Ks. Mikołaj Kostyszyn, który po powrocie z Niemiec prowadził gospodarstwo rolne w powiecie chełmskim, w 1947 r. mianowany został proboszczem w parafii Piorunie (powiat Nowy Sącz) skąd został wysiedlony do Braniewa

²⁰ M. Kostyszyn nr obozowy – 3336, data osadzenia 13 sierpnia 1947 r., data zwolnienia 12 grudnia 1948 r.; J. Kundeus nr obozowy – 3335, data osadzenia 13 sierpnia 1947 r., data zwolnienia 12 grudnia 1948 r.; B. La-

funkcjonariuszy Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Olsztynie, po krótkim pobycie w tamtejszym areszcie przewieziona została do Jaworzna. Ostatecznie w COP w Jaworznie znalazły się 803 osoby z Lubelszczyzny, w tym 5 prawosławnych duchownych, znaczną część z nich osadzono bez nakazu prokuratorskiego.

Osadzenie duchownych spotkało się z działaniami Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego, który udzielał im pomocy. Pierwsze informacje o nich dotarły do niego już w połowie lipca 1947 r. Przez wiele miesięcy konsystorz zwracał się do władz państwowych z licznymi pismami o wyjaśnienie losów aresztowanych księży oraz ich uwolnienie, a przynajmniej o informację o powodach aresztowania i stawianych im zarzutach²¹. Nieudostępnienie danych, oraz negatywny stosunek władz naruszało obowiązujące przepisy prawne regulujące stosunek państwo–Kościół prawosławny²².

Władze cerkiewne podejmowały też działania w innych sprawach. Przez ponad dziesięć lat Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny, prawosławny dziekan lubelski ks. Aleksy Baranow oraz adwokat Włodzimierz Kowalewski czynili usilne zabiegi o ulaskawienie i uwolnienie skazanego na karę śmierci psalmisty parafii prawosławnej w Kolechowicach Daniela Dziadko, zakończone ostatecznie sukcesem.

Najistotniejsze znaczenie miało zabezpieczenie mienia pocerkiewnego. Opuszczone i nieczynne świątynie zostały zamknięte, opieczętowane i powierzone opiece miejscowym organom administracji do czasu przekazania majątku Konsystorzowi Prawosławnemu²³. Decyzję zmierzającą do zabezpieczenia majątku Kościoła Prawosławnego podjął on jeszcze w maju 1947 r., powierzając nadzór nad nim Włodzimierzowi Wieżańskiemu²⁴.

17 czerwca 1947 r. zwrócił się do Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej o wydanie zaświadczeń dla duchownych (Wł. Kocyłowski, Wł. Wieżański, A. Uszakow i A. Baranow) których upoważniono do działań zmierzających do zaopiekowania się mieniem cerkiewnym w opuszczonych przez ludność prawosławną miejscowościach województwa lubelskiego²⁵. Z uwagi na rozległy obszar i liczbę pozostawionych obiektów zadanie powierzono pięciu prawosławnym duchownym, a Urząd Wojewódzki w Lublinie wydał im odpowiednie zaświadczenia. Włodzimierz

zensko, nr obozowy – 2529, data osadzenia 9 lipca 1947 r., data zwolnienia 12 grudnia 1948 r.; A. Nesterowicz, nr obozowy – 3337, data osadzenia 13 sierpnia 1947 r., data zwolnienia 12 grudnia 1948 r.; D. Towstiuł, nr obozowy – 3153, data osadzenia 25 lipca 1947 r. data zwolnienia 8 stycznia 1949 r. (zob. I. Hałagida, *Ukraińscy duchowni grekokatolicki i prawosławni w COP w Jaworznie (1947–1949)*, [w] *Obóz dwóch totalitaryzmów*, red. R. Terlecki, Katowice 2007, t. 2, s. 105; I. Hałagida, *Otec Damjan Towstiuł – pawłowočkij nastojatel wojazeń Jaworzna*, „Chołmskij Wisnyk” 2002, nr 1, s. 15).

²¹ G. Kuprianowicz, dz. cyt., s. 172–173.

²² Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Dz.U. 1938, nr 88, poz. 597, art. 50.

²³ Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z 4 lipca 1947 r.: APL, UWL–WSP, 44, bp.

²⁴ Pełnił on wówczas funkcję p.o. zastępcy dziekana okręgu lubelskiego. Pismo Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z 20 maja 1947 r.: APL, UWL–WSP, sygn. 44 bp.

²⁵ Odpis pisma archiprezbitera Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego Jana Kowalenko do Ministerstwa Administracji Publicznej z 17 czerwca 1947 r.: APL, UWL–WSP, sygn. 44, bp.

Goroszkiewicz z Gródka jako teren działania otrzymał część powiatu włodawskiego, Piotr Radkiewicz z Kuźnicy – część powiatu hrubieszowskiego, Mikołaj Rudeczko z Kleszczeli – część powiatu chełmskiego i hrubieszowskiego, Mikołaj Batalin z Ostródy – część powiatu chełmskiego, a Walenty Rychliński z Gdańska część powiatu hrubieszowskiego, włodawskiego, chełmskiego i powiat radzyński. Duchowni wykonywali sprawnie powierzone im zadanie, jedynie M. Rudeczko wykorzystał początkowo zaświadczenie obowiązujące jedynie w powiecie hrubieszowskim²⁶. Zabezpieczenie mienia pocerkiewnego polegało głównie na ewidencji pozostawionego mienia, natomiast władze często zabraniały jego zabierania z dotychczasowego miejsca²⁷. Działania objęły wszystkie placówki tego typu. Jako pierwsze zakończono działania w powiecie zamojskim (18 sierpień), następnie w powiecie włodawskim (26 sierpnia), białskim (27 sierpnia), biłgorajskim (1 września), krasnostawskim (12 września) chełmskim (6 października). Najdłużej – do 21 października – trwało zabezpieczenie mienia prawosławnego w powiecie hrubieszowskim²⁸. Różnice czasowe wynikały przede wszystkim z liczby zabezpieczonych cerkwi, oraz odległości.

Przesiedlenia ludności ukraińskiej wpłynęły niekorzystnie na sytuację majątkową Kościoła prawosławnego. Na mocy dekretu z 5 września 1947 r. majątek parafii, zlikwidowanych na skutek przesiedleń ludności do USRR przeszedł na własność państwa²⁹. Naturalnym dążeniem władz terenowych były ponawiające się próby rozciągania przepisów tego dekretu na mienie parafii opuszczonych przez przesiedlonych duchownych w ramach akcji „Wisła”.

We władaniu Kościoła prawosławnego pozostało jedynie mienie kilku parafii uznanych przez państwo. Pozostałe świątynie i majątek cerkiewny zostały przejęte przez państwo lub zajęte przez Kościół rzymskokatolicki. Spośród 61 cerkwi bezspornie należących do Kościoła prawosławnego 34 użytkował Kościół rzymskokatolicki³⁰, 27 traktowano jako „opuszczone i nieczynne”, a więc pozostające pod „opieką” administracji³¹. Od strony formalnej kwestie własności majątku zostały uregulowane dopiero w latach 50-tych³².

Akcja „Wisła” wiązała się z wieloma skutkami dla Kościoła prawosławnego w województwie lubelskim doprowadzając do ograniczenia liczebności jego wiernych, którzy nabrali charakteru niezorganizowanej diaspory. Odbywało się to trytorowo:

²⁶ Pismo dekanatu prawosławnego okręgu lubelskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z sierpnia 1947 r.: APL, UWL-WSP, sygn. 44, bp.

²⁷ Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie do Starostwa Powiatowego w Chełmie i Hrubieszowie z 25 września 1947 r.; Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie do Starostwa Powiatowego w Chełmie z 7 czerwca 1947 r.: APL, UWL-WSP, sygn. 44, bp.

²⁸ Arkusz zbiorczy zabezpieczenia prawosławnego majątku opuszczonego i ruchomego, APL, UWL-WSP, sygn. 44, bp.

²⁹ Dekret o przejściu na własność państwa mienia pozostałego po osobach przesiedlonych do ZSRR: Dz.U. 1947, nr 59, poz. 318; Przepisy dekrety zostały rozszerzone 28 września 1949 r. (Dz.U. 1949, nr 53, poz. 404) i 27 lipca 1949 r. (Dz.U. 1949, nr 46, poz. 339).

³⁰ Jednak tylko 4 z nich użytkowano na podstawie umowy z Warszawskim Duchownym Konsystorzem Prawosławnym.

³¹ G. Kuprianowicz, dz. cyt., s. 168.

³² zob. K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce...*, s. 246–247.; K. Urban, *Świątynie prawosławne w Polsce na Lubelszczyźnie*, „Nad Buhom i Narwoju” 1992, nr 3, s. 9 i n.

przez przymusowe przesiedlenie na Ziemię Odzyskane, przez zmianę wyznania z prawosławnego na katolickie, oraz utrudnianie lub uniemożliwianie pozostałym wiernym życia religijnego, co często prowadziło do utraty, lub czasowego zatarcia związków i przynależności do wspólnoty wyznaniowej. W związku z tym władze uznały Kościół prawosławny za zagrożenie, które utraciło dotychczasowe znaczenie polityczne³³.

Przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła” doprowadziło do przesunięcia głównego ośrodka Kościoła prawosławnego w powojennych granicach Polski z Lubelszczyzny do wschodniej części województwa białostockiego i na Ziemię Odzyskane. Województwo białostockie zostało jedynym terenem zwartej osadnictwa ludności prawosławnej w skali kraju i stało się głównym zapleczem finansowym i kadrowym tego Kościoła. Na Ziemiach Odzyskanych stanął on przed koniecznością tworzenia nowej sieci parafialnej związanej ze znacznym nakładem finansowym, oraz zapewnienia nowopowołanym placówkom opieki duszpasterskiej.

Akcja „Wisła” doprowadziła do likwidacji kwestii ukraińskiej w Polsce w jej dotychczasowym kształcie, był to również element walki z opozycją antykomunistyczną. Władze państwa polskiego podczas jej realizacji naruszyły szereg zasad praw człowieka (pozaprawny tryb wprowadzenia, stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, ograniczenie prawa swobodnego poruszania i osiedlania, złamanie zasad i procedur sądowych, ograniczenie wolności bez wyroku sądowego, swoboda wolności wyznania, oraz zasady nienaruszalności prawa własności). Mimo tych naruszeń akcja „Wisła” okazała się przykładem efektywnych działań i realizacją strategicznego interesu państwa.

Akcja „Wisła” była dla Kościoła prawosławnego w powojennej Polsce jednym z najbardziej dramatycznych doświadczeń. Nie został on zlikwidowany, jednak przesiedlenia prawosławnej ludności ukraińskiej znacznie osłabiły jego potencjał administracyjny, ekonomiczny i ekumeniczny. Ze względu na pragmatyzm znaczna część wiernych nie zdołała utrzymać więzi z dotychczasowym Kościołem, zmieniła wyznanie, lub wychowała dzieci w innej tradycji religijnej i kulturowej. Akcja „Wisła” pozostawiła ślad w ich świadomości i do czasów współczesnych obecna jest w pamięci jego wiernych³⁴.

³³ Miesięczne sprawozdania sytuacyjne wojewody lubelskiego za okres wrzesień-grudzień 1947 r., APL, UWL-WSP, sygn. 203, s. 155, 187, 199, 209.

³⁴ G. Kuprianowicz, dz. cyt., s. 159, 172-173.

Resume

Grzegorz Pawlikowski

Authorities' policy with regard to the Orthodox Church in Lublin Voivodeship

Activities of the communist authorities against the Orthodox Church after July 1944 were an intrinsic part of the ethnic policy towards Ukrainians and became an inherent part of the anti-religious policy as a whole. In the re-established Lublin Voivodeship, right after expulsion of German troops, members of the Orthodox Church were gathered round Chełm-Podlasie Diocese, created in 1940. The Orthodox Church in Poland was treated as an Ukrainian issue because of the Polish-Ukrainian antagonistic relations, nationalism among the clergy and the faithful, active participation in the Ukrainian underground movement and in the massacre of Poles in Volhynia by the members of the Orthodox Church, the authorities' equation of religion and nationality as well as cultural and civilization reasons. "Operation Vistula" performed in 1947 finally decided of the ethnic and the religious image of Lublin Voivodeship. Despite not being eliminated, the Orthodox Church in Poland lost its administrative, economic and ecumenical potential due to the relocation of the Orthodox Ukrainian people.

